

לחיות בזמן היהודי – רשמים בעקבות ספריו של ישראל רוזנסון העוסקים ב'זמן היהודי'

מיכל שרייבר

[...] בסדרת רישומים זו, אני מנסה לעסוק בהטענה על הזמנים, על זמנינו, פרקי הזמן היהודי [...] הזמן, זמננו, ואלו דברים ידועים, איננו זמן פיזיקלי הנע מהלא־נודע אל הדינודע בקצב קבוע [...] יחידות הזמן האנושי והיהודי משולות כעגלות הפנויות להכיל תוסף; הן נעות כמוֹבן [...], אך הקצב תלוי בתוכן ולמעשה גם הכיוון; [...] אפשר לחזור למקור הזיכרון. העגלות משתנות עם ההטענה; יש הטענה על עגלות ישנות, ובמקביל, בכובד המטען, בקושי לשאת את עומסו, נוצרות גם חדשות, ובסופו של דבר מתקבל צי מגוון ביותר. אין לי ענין לסדר אותו, וגם לא סידרתי¹.

פתיחה זו לספרו של פרופ' ישראל רוזנסון 'בזמן היהודי מספר רישומים על ענייני הזמן, הלוח והזיכרון' מבטאת את דרכו לגשת אל סוגיית הזמן היהודי מתוך עמדה של מי שכביכול מתנסה בו בפעם הראשונה. סוגיית הזמן היהודי זכתה להתייחסויות רבות בספריו של רוזנסון הן במישור ההיסטורי והן במישור הטבעי מתוך המיזוג שבין המופשט והמוחשי, המסורתי והמתחדש. כך, אף על פי שספר זה אינו הפעם הראשונה שבה עוסק רוזנסון בזמן היהודי, הוא מתאר את עצמו כמי שניגש לנושא כ'צייר המתחיל' בכך שאין לו משנה סדורה או תמה מדעית, אלא רק "משיכות מכחול ספורות לכאן ולכאן"². בקריאתי זאת אני תוהה מהי טיבה של דרכו לעיסוק בזמן היהודי הנרמזת פה? ואפשר מעבר לכך – מהי אותה דרך שהניבה מפעל כה עשיר של כתיבה? אני סבורה כי פתיחה זאת מבטאת נקודת מבט על דרך התבוננות וחקירה המעידה על טבעו של מושאה, וכי זו נרמזת בעמדת הראשוניות שנקט.

הגותו של רוזנסון עוסקת במציאות ופונה אל האדם היהודי הפועל בתוכה. רוזנסון מזהה את מושא חקירתו כ'זמננו', כמציאות המשותפת לו ולקוראיו, היינו ככזאת הקרובה

1. ישראל רוזנסון, **בזמן היהודי – מספר רישומים על ענייני הזמן, הלוח והזיכרון**, ירושלים 2017, עמ' 7.

2. שם.

ונתונה לאחריות פרשנית. הצהרתו על ה"תקווה שמשוהו יתקבל, צללית או בבואה של משוהו אמתי"³; מבטאת את הכפילות בין האדם המקושר למציאות ובין המציאות הנתונה לפרשנותו. עמדתו זו מעידה על חיפוש המתמיד אחר המושא של האמת בקיומו היהודי. רוזנסון מוצא את הדיון בזמן היהודי כהזדמנות לחיפוש אחר אותה האמת הטמונה בקיום היהודי המעניקה משמעות ופשר לחיי היומיום ולאינספור פעולותינו, אך אינה לכידה לכדי סגירתה למערכת סגורה שנמצאת מוחץ להתנסות האדם.

שילוב זה שבין עמדה של שותפות בהתנסות החיים מרובדת המשמעויות ובין עמדה של תביעה לחיפוש כן ואמתי אך מודע לגבול השגתו, היא המאפשרת בעיניי, גם לגבי כתיבתו וגם לגבי הקריאה בכתביו, הזדמנות לחשוב וגם להרגיש מחדש מה פירוש הדבר לחיות בזמן היהודי. רוזנסון מציע דרך לטיול בשבילים המוכרים שבהם ניתן לגלות מראות מתחדשים. ב"טיול" זה ניכר כי רעיונותיו מעוגנים במחשבה הפילוסופית בכלל והיהודית בפרט על הקשרי הזמן וחשיבות זיכרון העבר, וכי הוא עושה מאמץ לקשר את ביטויי הטבע הארץ-ישראלי עם המחשבה על משמעות הזמן היהודי. דרך כתיבה זו מעידה על מושאה, הלא הוא האדם היהודי הנושא עמו את ההיבט ההיסטורי כמו גם את ההיבטים הבוטניים והאקלימיים ובתוכם חי את חייו. הדיון בהיבטים אלה מעורר את התחושה כי הם אינם מכבידים, מעמיסים, או מציפים מכשולים על הקריאה אלא כולם משובצים בשביל האחד, והוא חיפוש אחר קיום רווי משמעות.

הזמנה לשותפות

כתיבתו של רוזנסון מהווה הזמנה לשותפות בין הכותב לקורא ובין האדם והמציאות. הביטוי הפיוטי-סמלי שבו הוא נוקט כמו גם העושר של המידע על ההיבטים ההיסטוריים והחקלאיים מאפשר המשך שותפות פרשנית בין החומרים המוענקים ביד נדיבה ובין הקורא השוזר מהן משמעויות לחייו. דרך הכתיבה יכולה להידמות לקורא כהזמנה לשותפות. רוזנסון מקיים שיג ושיח בין מקורות קדומים ובין התנסות האדם במציאות הטבעית כמו גם התרבותית ישראלית, וזאת, מבלי לנקוט בדרכי השוואה או הוכחה. לעומת זאת הוא משתמש במכלול הידע המצטבר לטובת התגבשות של רעיון מתוך קשב רגיש ומעמיק למציאות, אך לא פחות מכך מתוך הזמנה ותביעה לשותפות בחיפוש משמעות של אמת, על בסיס השותפות האנושית בהתנסות בחוויית הזמן.

3. ישראל רוזנסון, *בזמן היהודי – מספר רישומים על ענייני הזמן, הלוח והזיכרון*, ירושלים 2017, עמ' 7.

דרך כתיבה זאת מבטאת רגישות לשינויים בטבע ולרבדים ההיסטוריים שמהם היא נבנית, ושעל גביה מתפתח האדם היהודי כאדם הפועל ליצירת שותפות בין הישן ובין החדש בחייו. כתיבתו של רוזנסון מבטאת הזמנה לשותפות ללא הצבת מציחה המבחינה בין עובדות היסטוריות הניתנות לזיכרון ובין התרשמיות רגשיות המבקשות התעכבות על התבוננות בטבע. נראה כי עבורו העיקר הוא המשמעות שניתן להפיק מעמדת החיבור, ובכלל זה החיבור שבין הקורא והחומר המוגש לו.

ההזמנה לשותפות מבוססת על התביעה להתנסות בחיים. תביעה זו כמו נדחפת מזיכרון השואה השזור בכתביו, ואינה נותנת מנוח למי שמבקש לעסוק בסוגיית הזמן היהודי. רוזנסון קורא להימנע מסיסמאות, ואף כי אינו מצהיר על כך במפורש הוא קורא לעסוק בביור פרשני מזוקק של אפשרות התחדשות החיים והזמן. ההזמנה לשותפות פרשנית באה לידי ביטוי בכך שבמובלע הוא קורא לעמדה "המרחפת ומפרשת"⁴; היינו, לעמדה שהממד הרוחנירעיוני יוביל למימוש פרשני ריאליסטי שמקיימת תנועה בין הרעיון המונח כאובייקט במציאות ובין האדם שמפרשו מתוך עולמו כסובייקט. ברם, לשותפות זו יש מטרה ברורה, ורוזנסון מצהיר כי מגמתו להוביל למודעות שיכולה "לסייע לקיום רחני"⁵ בתוך המציאות. ההזמנה לשותפות בין העבר וההווה, כמו גם בין הרעיון המרחף והפרשן המממש באה לידי ביטוי בהצהרתו כי "מבוגרים צריכים ילדים"⁶; רוצה לומר שגם האיכויות הבוגרות והביקורתיות של תודעת האדם נזקקות לממד התמים וְהַיְלָדִי של גישה בלתיאמצעית למציאות. בהקשר זה הוא קובע כי עבורו "זיכרון קשור לתודה"⁷; היינו, החיבור הבלתי אמצעי לעבר כרוך באחריות לזהות את תרומתו באינספור ביטויי הרוחשים בתוך מה שמתגבש ומקופל בממשות חיי ההווה.

החיפוש המתמשך אחר משמעות מתוך התנסות בחיים משקף את תפיסת הזמן הדינמית של רוזנסון. אמנם, סוגיית הזמן ממולאת בכתביו בהדי הדיון הקדום ובאינספור עובדות בוטניות, גיאוגרפיות והיסטוריות. אולם הדרך שלו לעסוק בזמן מתקשרת בתפיסת הזמן שלו, בפרט כשהוא בא לקבוע כי אינו מזהה את העיסוק בזמן ככזה הנע בקצב מנוסח וקבוע מראש.⁸ רוזנסון מזהה את מוקד עבודתו כהפניית תשומת לב לצורך בהטענת התוכן

4. שם, עמ' 32.

5. שם, עמ' 40.

6. שם, עמ' 55.

7. שם, עמ' 66.

8. רוזנסון נזהר שלא להיכנס באופן מוצהר לדיונים פילוסופיים, אך אלו מהווים קרקע שניצניה מבצבים מפעם לפעם. כך למשל הוא מזכיר את עבודתו המפורסמת של יוסף חיים ירושלמי, 'זכור' (ב'בזמן היהודי', הערה 7, עמ' 189). באופן מובלע הוא רומז לתפיסות הזמן של האדם המודרני; זאת בתארו

אל הקצב והכיוון. במובן זה הוא מתמקד בביטוי הריאלי של הזמן המתאפיין בדינמיות ובדרך האישית לכל אדם ולכל מצב. דרך פרשנית זו מהווה הזמנה לשותפות בין הכותב והקורא בהסטת דרך הדין הרלטיביסטית ההגותית כמו גם של זו המדעית ביחס למקורות העשירים שהוא פורס בכתביו. באופן זה נראה כי הגיוון של מקורותיו, כמו גם הרגישות שבה הוא נוקט בעמדה פרשנית שאינה כבולה לרעיון או מבנה כזה או אחר, מפלסים חרישית את המחשבה על סוגיית הזמן ממחוזותיה ההיסטוריים כבדי המשקל, כמו גם מאלו הגיאוגרפיים הנתבעים להוכחה, אל עבר מחוזות ההתנסות בחיים שבהם זיכרונות העבר, עובדות היסטוריות ובוטניות, שותפים בהווה של המציאות החושית והעשירה, ונותנים לקורא דרך התבוננות שיותר ממה שנכתב ונקרא מצוי בה.

בעקבות הזמן בהגות היהודית

העיסוק בזמן היהודי נמצא בדיון המתמשך בהגות היהודית; בנקודה זו אני מבקשת להאיר היבטים מתוך דרך החקירה המיוחדת של רוזנסון. בקריאתי אותו מתוך חיפוש זה, עלתה לנגד עיניי הקריאה הפנומנולוגית הרמנויטית, כפי שהוצגה בספרה של מירון, שעסקה בדמות העבר היהודי במאה העשרים.⁹ קריאה זו מציעה הימנעות משיפוט על אודות קיומם ההיסטורי של עובדות העבר, לטובת התבוננות רפלקטיבית על המשמעות הריאלית שמוענקת להם בפרשנות העוסקת בבירור הנחות היסוד, כמו גם התמקדות בתכנים ובמשמעות שהתגבשו באמצעותם. בדומה לכך אני סבורה כי ניתן לזהות את דרכו של רוזנסון מבלי לבחון את תוקפה המדעי, אלא כזאת המצטרפת לדיון בפרשנות שעניינה במטפסי. חקירה זו עשויה להאיר את דרך החקירה מתוך עמדה של התנסות בפעם הראשונה, וחשוב מכך לזהות בה את טיבו של מושאם כאדם היהודי העשוי להתחדש בחיפוש אחר האמת של מציאות חייו המתחדשת.

יחד עם זאת איני סבורה כי יש להסתפק בכך. בהתייחסויותיו לזמן היהודי ניכר כי הממד האישי מוסיף לדיון בזמן את תרומתו של רוזנסון עבור דרך חקירה, ואולי עבור המעוניינים

את האדם המודרני כמי שהתרחק מהטבע, וברמזו למחשבה על תנועת הזמן קדימה ואחורה ולא בקו ליניארי, מה שבהחלט רומז לתפיסה ההיסטוריוסופית של פרידריך הגל (בספרו: 'הפילוסופיה של ההיסטוריה'), ולתפיסת הזמניות ההידיגרית. (בספרו של מרטין היידיגר, 'ישות וזמן').

9. רוני מירון, **מלאך ההיסטוריה**, ירושלים 2013. בספרה סוקרת מירון חמישה הוגים מרכזיים שעסקו בסוגיית הזמן היהודי: ירושלמי, פונקשטיין, שלום, קורצויל, רוטנשטרייך, ומציעה דרך חקירה עליהם בהסתמך על מחשבה פנומנולוגית פרשנית הפונה במבט מחודש למציאות הפרשנית, כפי שהיא מעניקה לעצמה את המשמעות.

בכך גם כדרך חיים. עיון בדרכו יכול להעניק לקורא מפתח למחשבה מחודשת על דרך הגישה שהוא מציע לזמן היהודי ולמציאות בכלל. אני מְזַקָּה בדרכו הפרשנית על סוגיית הזמן את אותה הכרזה שלו, שמדובר בסדרת רישומים, בכך שאינה נכנסת לסדר מבני, או מעניקה לקוראיו כלים יישומיים או מחשבה סדורה על כל זמן ומועד, אלא מבטאת ביטוי להתנסות ומחשבה אישית. אך יותר מכך, איני רואה בזה תקלה אלא ביטוי מובהק למתודה של שותפות בין הקורא לכותב המשקפת השקפת עולם על יחסי האדם עם מציאותו הממשית של הזמן. רוזנסון מציע דרך חקירה אישית הבוקעת מתוך ההתנסות בזמן, ואשר לא מסתפקת במחשבה אודותיו. הזמן היהודי, כדבריו, אינו זר ונתון כאובייקט לחקירה, אלא מציאות הניכרת בעולם הטבעי־תרבותי, מציאות שבה אנו חיים, ושאת טבעה נכיר ככל שנהיה פתוחים ורגישים לקשרינו עמה, לשינוייה ולהשפעותיה עלינו.

כתיבה על העבר

רוזנסון מודע לאתגר הכתיבה על העבר, והוא מבאר כי:

לא תמיד ההתמקדות בעבר והפתיחות לשאלות חיות בשלום זו עם זו. לעיתים כידוע לכל, התייחסות בלבדית למסורת העבר כאל אמת מוחלטת אינה עולה בקנה אחד עם היצירתיות הנכונה בחופש השאלה. ובכל זאת הן קשורות אהדדי וחינוך נבון מוצא את הדרך לשלב ביניהן שילוב אמתי ומפּרָה במפגש נכון בין הפתיחות והסקרנות ובין תודעת ההמשכיות וההתבססות על שורשי העבר [...] חינוך אינו רק ענין של השקפת עולם – יש בו גם דרכים ושיטות. אין די בהצהרה על הרעיונות החשובים [...] העיסוק בשאלת ה'איך?' ולא רק בשאלת ה'מה?' כיצד נגיע למטרה הנכספת [...] חינוך נכון יורד לקטנות.¹⁰

תמצית גרעיניתם המתמשכת של מחשבתו ודרכו ניכרת בפסקה זאת המעידה כי בעיסוקו בעבר המוקד אינו נעוץ בתשובות או בעובדות הנענות לשאלת ה'מה?'; ואינו ברעיונות הנענים לשאלת ה'למה?'. המוקד הוא ב'איך?'; בדרך המעידה על טבעו הדינמי של מושאה והמתאפיינת בדרך של חקירה מתמדת שיש בה שותפות, אך לא פחות מכך תביעה לאמת ולאחריות פרשנית.

בנוסף לכך מעיד רוזנסון על האתגר המלווה את דרכו בהקשרי העיסוק בסוגיית הזמן ומבאר כי:

10. ישראל רוזנסון, **חגי ישראל וארץ ישראל**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 252-253.

השיח עם מקורותינו הקדומים משול לשוטטות אין סופית בין העבר להווה. יש לחזור תדיר אל העבר 'להיכנס לראשם' של אנשי העבר ולנסות להתמודד עמם מתוך עולמם שלהם, אחר כך לשוב לעולמנו ולניקוט עמדה מנקודת ראותנו שלנו וחוזר חלילה. כדי להבין את העבר מנקודת ראותו של העבר, יש להכיר את עולמו, והכוונה בראש ובראשונה לעולם הפיסי.¹¹

נדמה שמילים אלו, הגם שהן מכוונות כלפי העיסוק בסוגיית הזמן בכלל ובפרט כלפי עונות השנה והטבע, טומנות בחובן ביטוי לתפיסת הדינמיות של הזמן כדרך חקירה וכדרך חיים. רוזנסון מציע דרך התבוננות על העבר, כתנועה שראשיתה בהתנסות עם העבר והקשריו ואחריתה שיבה להווה ולנקודת המבט שלו. הטענה של רוזנסון היא כי יש לבחון את העבר דרך המשקפיים ההולמים אותו ולא דרך משקפי ההווה והפרשנות הסובייקטיבית. אתגר זה, שהקשריו הבינאישיים מהדהדים מתוכו, מלמד על דרך שעניינה בתנועת החיפוש הכן, גם בחקירת מקורות העבר, על אופיים הכפול שבין זיהוי טיבם האונטולוגי, ובין חקירתם האפיסטמולוגית. מדרך זו, אני סבורה, ניתן לאמץ נקודת מבט לא רק על חקירת יחסי האדם עם הזמן אלא עבור כל חקירת מציאות המתאפיינת כעבר בהיותה מחוץ לאדם החוקר אותה, אך לא כזרה לו.

כתיבה מוקדמת ומאוחרת

בכתיבתו המוקדמת של רוזנסון מודגש הקשר בין הממד הפיסי של הטבע בתוך הקשרי הזמן ובין האדם היהודי. הכתיבה המוקדמת מציעה נקודת מבט של קשר רגיש ומתעשר מהמציאות. בהתמקדותו בלוח השנה העברי ובחיבורו לטבע הארץ-ישראלי, כמו גם בחיבור שהוא יוצר בין תופעות המתוארות בתנ"ך עם תופעות של הטבע הארץ-ישראלי; מבחינה בוטנית ואקלימית, הוא קורא לעמדה של חיבור וקשר למקורות.¹² הוא סובר כי "גם האדם המודרני שהתרחק כל כך מן הטבע, מסוגל עדיין לחוש בקסם שמשרה מהלך השנה".¹³ רוזנסון קורא לחיזוק הקשר הבלתי-אמצעי בין האדם והמציאות הארץ-ישראלית, וסובר כי מהלך כזה יכול להעניק משמעות חדשה בחייו של היהודי בארץ ישראל, מאחר שמדובר בממד קיומי שלא מימש האדם היהודי בשנות גלותו. עמדה זו של חקירה מתוך

11. ישראל רוזנסון, **מדרש חודש וטבע**, אלקנה תשס"א, עמ' 369-370.

12. ישראל רוזנסון, **חודש וטבע**, ירושלים 1995. וכן, לקט מאמריו שהתפרסמו בשנת השמיטה תשנ"ד בכתב העת 'הצופה', ואוגדו בחוברת: ישראל רוזנסון, **שנים עשר ירחי שביעית**, ירושלים תשנ"ה, לזכר אימו פניה רוזנסון ז"ל.

13. ישראל רוזנסון, **חודש וטבע**, ירושלים 1995, עמ' 9.

השותפות במציאות הוא מוצא בעיסוק בעונות השנה החולפות על כלנו ומזמין לקשב למשמעותם. יתר על כן הוא מצהיר כי בשינויי הזמן בעונות השנה הוא רואה "מפתח לחיבור מחודש, מתמיד, בין האדם לבין עולמו".¹⁴ באופן זה כתיבתו המוקדמת מבטאת את הקריאה להתחדשות האדם היהודי בשיבה לטבעיות הפשוטה, אך לא פחות מכך, למחויבות לחיפוש מתמיד אחר המשמעות במציאות הזמן המשתנה.

אולם רוזנסון עוסק גם בקשר בין האדם והתרבות ולא רק בקשר בין האדם והטבע. עשרים שנה בדיוק חלפו בין הספר המוקדם על 'חגי ישראל וארץ ישראל' (1997) ובין הספר העוסק 'זמן היהודי' (2017). ברם, הזמן שעבר, בין כתיבתו המוקדמת לזו המאוחרת לא רק שלא ביטל את תפיסתו המוקדמת אלא העמיק אותה והדגיש את גרעיניותה של סוגיית הזמן היהודי המוכמנת בהגותו. בספריו המוקדמים העיגון באימננטיות של הזמן בא לידי ביטוי בקישוריות לצמחייה המאפיינת זמנים מסוימים, ועונות עם המדרשים הנשזרים סביבם. בשלב זה הדגיש רוזנסון את הזיקה הטבעית והבלתי אמצעית בין האדם והמציאות. בספר המוקדם מתאר רוזנסון את "הקסם הרב הטמון בכריכת הגות עיונית בתחנות שבנתיבי הזמן",¹⁵ ולפי זה הזמן מהווה עבורו מושא מחשבה שבו "המיזוג של מופשט ומוחשי-שכלתני ורגשי הוא המקנה את צביונה של תורת חיים". ברוח זו הוא מזהה את הדיון ביחס בין התמקדות בפרטי הטבע ובין העיסוק בזמן היהודי על מכלול חלקיקיו המורכבים מעונות השנה, והמקורות ההיסטוריים והתרבותיים כמשלימים זה את זה. הוא טוען כי "לאופי התוסס והחיוני של המועד יש השפעה מבורכת על ההגות הגלומה בו"; היינו, הוא מזהה את המציאות של הזמן בהקשריו הטבעיים והתרבותיים כאוטונומית בהשפעתה על האדם ואת מושאו כדינמי בפרשנותו עליה. בהקשר לכך הוא מזהיר כי בפרץ "החיוניות והיצירתיות" אנו עלולים לוותר על אותה עמדה הטוענת כי "לשיח מטבעו יש שני צדדים ותמיד יש מקום להשאיר לצד שמנגד את עצמאותו ויחודו".¹⁶ כלומר, הוא מציע לנקוט בדרך המכבדת את מושאה כבעלת ישות אוטונומית. הממד האנושי של חקירתו את התרבות, ניכר בזיהויו את ה"חקירה אובייקטיבית ככל שניתן". רצונו לומר, ככזאת שעל אף "יצירתיות רבת עומק" שמעניק מושאה, היא חייבת להיות מלווה באותו "מתח [...] המאפשר חיי נצח יהודים כשעבר והווה נושקים אהדדי", כלומר, רוזנסון מציע

14. ישראל רוזנסון, **מדרש חודש וטבעו – על מעגל השנה במקורות ישראל**, אלקנה תשס"א, עמ' 370.

15. ראוי: ישראל רוזנסון, **חגי ישראל וארץ ישראל – מסורות ומקורות בתורת המועדים**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 11.

16. שם, עמ' 12.

דרך המתמקדת במיוחד ובשונה, מתוך עמדה ריאלית של אחריות ביחס למה שאינו רק נתון לפרשנותנו אלא קיים בפני עצמו.¹⁷

מפרספקטיבה רחבה על הגותו, ניתן לזהות את ביטויה של תפיסת הזמן שלו כדרך חיפוש אחר אפשרות הקשר עם המציאות. בספרו 'בזמן היהודי', הזמן מתואר כישות הנעטפת במחשבות מתוך השירה העברית והשפעות תרבותיות שונות, תוך שהיא יוצרת עמם דו שיח מעשיר. כך על גבי הספרים הקודמים שבהם העיגון באימננטיות של הזמן בא לידי ביטוי בקישוריות לצמחייה המאפיינת זמנים מסוימים, עונות ומדרשים הנשזרים סביבם. בספר זה נשזרת התרבות הישראלית שאליה קשור הכותב כשהוא מחלץ ממנה קישורים וחיבורים לחיי משמעות ותקווה לעתיד. אני סבורה כי חריצי הזמן מיטיבים עם העיון ההולך ומעמיק של יחסי האדם עם הזמן במרחב המתחים שבין המוחשי והמופשט, כמו גם שבין הסמלי ובין הקונקרטי, ובין הפיסי והמטאפיסי. העיסוק בזמן מתגלה ביצירתו של רוזנסון כעיסוק בישות פועמת ומתפתחת, שדרך הגישה אליה אינה סותרת את אלו האחרות או את אלו הקודמות לה. במובן זה העיסוק המרובד של רוזנסון בסוגיית הזמן מעניק לו את ה'קמטים' של עומק המורכבות בתוך החומר הנפרס כך שנוצרת האפשרות גם לקורא לנוע בין מכלול התכנים העולים ממנו.

הזמן היהודי מהווה את גרעין הגותו הן בדבקות האדם והטבע והן בדבקות האדם וביטוי התרבות. תפיסת הזמן הדינמית מטפיסית שלו באה לידי ביטוי בכך שהזמן הניכר בשינויי הטבע והזמן הניכר בביטוי התרבות הוא המצע שבתוכו האדם היהודי פועל למען חיי פשר ומשמעות. בפרספקטיבה הרחבה הצופה על כתיבתו המוקדמת והמאוחרת ניכר כי כפי שהטבע והתרבות אינם סותרים זה את זה אלא תורמים באופנים שונים לקיום האדם היהודי, כך הכתיבה המוקדמת בעבר וזו המאוחרת והמעוגנת בהווה יוצרות יחד מארג של תנועה רוחשת ומתמשכת לנתיבי פרשנות רבים. זיהוי זיקה זו שבין כתיבתו המוקדמת ובין זו המאוחרת מאיר את תרומת דרכו של רוזנסון לחקירת הזמן היהודי. הגישה הראשונית והמתחדשת, שאותה מציע רוזנסון, נובעת מכך שהמוקד הוא בדרך שבה הזמן מופיע עבור האדם ומלווה את קיומו. רוזנסון מדגים נקודת מבט ראשונית כלפי המציאות, ובכך מלמדנו כי על מנת למצוא משמעות במציאות אין צורך לייסד משנה סדורה ולפעול מתוך הנחות יסוד מוקדמות. גישתו מערערת על מסגרת הדיון הפרדיגמטית ביחס לזמן, כמו גם על זו הבינרית שהעסיקה את ההגות היהודית ביחס בין רציפותו וחיידושו כזמן קווי והיסטורי, או אפיונו כמעגלי וחזרתי. רוזנסון מציע דרך רעיונית ומדגים דרך פרשנית שבמרכזה עצם החיפוש של האדם היהודי עבור המשמעות הטמונה במציאות. בפרשנות

17. ישראל רוזנסון, **חגי ישראל וארץ ישראל – מסורות ומקורות בתורת המועדים**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 13.

זו, המוקד אינו בהיסטוריוציזם של עובדות או במנהגים של הזמן, וגם לא ברעיונות כלליים על תכני השנה היהודית. מדובר בדרך שמושאה מתאפיין בדינמיות, ועל כן היא מכירה במתחים הפורעים את האפשרות לסטטיות מסודרת ומובנית של הרעיונות ובאחריות לפרשנות בדרך של מאמץ לקישור מתמיד. בסופו של דבר אותה דרך שבה רוזנסון מציע לחשוב על הזמן כמו בפעם הראשונה שחווים אותו, אינה מותירה מאחור את העושר ההיסטורי או את הידע הבוטני, אך גם אינה מותירה ספק ביחס להתנגדותו של הכותב לראות רק בכך את חזות הזמן. עבור רוזנסון, העיסוק בזמן היהודי מלווה בעוצמת המעוף קדימה להתחדשות קיומית ובה בעת בעוצמת ההשתרשות פנימה, לתוך האדם ולתוך מקורות העבר המוטבעים בו.

כנות אנושית ואישית

המוקד במשמעות של הזמן עבור חיי האדם היהודי ניכר בדרך של מחויבות החוקר, הלא הוא ישראל רוזנסון, לכנות אנושית ואישית. רוזנסון מציע דרך שבה הוא מניח לזמן להיות ישות המשתנה תחת מבטנו, ובה בעת להניח לו לשנות את מבטנו ואת עצמנו בכלל. כך אני סבורה כי ככל שהכותב קשוב לסוגיית הזמן בספריו השונים, דרך הכתיבה שלו מהווה בשורה לדרך חקירה המבוססת על תבניות אך נכתבת 'מבפנים'. כך, בעוד שסוגיית הזמן מובילה לאתגר פילוס הדרך מהקבוע וההיסטורי אל המתחדש שבו מוכמנים הקשרים ההיסטוריוסופיים והנטורליסטיים, כך בדרך הכתיבה ניכרת השפעתה של המחשבה על הזמן בדרך הנעה בין זיכרון ובין אחריות ובין נאמנות ושייכות אל המקור והפרשנות. במובן זה כתיבתו על הזמן מהווה תבנית שתוכנה עולה על גדותיה, והיא פורצת את תכניו. רוזנסון מצליח לחקור את הזמן היהודי מבלי לכבול את עצמו למבנה תאורטי כלשהו, ובמקום זאת מציג דרכים שונות של קשר עם הזמן עצמו וסדריו. הוא מציע עמדה של נאמנות לתכני ההגות היהודית אך ניכר כי הצורך לחדש ממנו והלאה. הניסיון לאחוז בזיקות ישנות מלווה בבחינת אלו הרלבנטיות לו ויחסיו עמן בתוך פרטיהן. כתיבתו פונה לביטויי הזמן הקונקרטיים והעובדתיים, ובכך מעניקה משמעות למרחבי דיון נוספים שבהם המטרה אינה בהגעה חד פעמית ליעד ההבנה אלא להימצאות בדרך של חיפוש כנה ואישי במארג היחסים המתמשכים שבין הפרשן והמציאות.

כתיבתו של רוזנסון יכולה להוות השראה למי שעוסק בהיסטוריה, בחינוך, בפסיכולוגיה ובמחקר בכלל. רוזנסון מציע שילוב בין תביעה למבט ריאלי על המציאות ובין יצירתיות המבקשת להאירה. תשומת הלב לפרטים ההיסטוריים והבוטניים, הופכת אותם לכאלו המעידים על הנסיבות המתגלות בהם אשר ככזאת היא לא מובילה לתפיסה כוללת על

משמעות הזמן היהודי על חשבון העומק והמשמעות שיכולים להיות מושגים עבור מי שמוכן להתנסות בו, אלא לתפיסה שעניינה בסופו של דבר במישור האישי. רוזנסון מפנה את המוקד למשמעויות המוכמנות במציאות המסוימת של כל זמן המתבהרות באמצעות האינדיבידואל הפרשן המתקיים במציאות זו. תשומת הלב לאובייקטיביות של מהויות הזמן לצד תשומת הלב לממד האישי של קשרינו עמו מתוך המכלול הטבעי וההיסטורי באה לידי ביטוי בכך שבכתיבתו הוא שב ועוסק במעגל השנה, אך בכל פעם מניח על מבנה קבוע זה רובד משמעות נוסף. דרך כתיבה זו מסלקת את המשמעויות הפסיכולוגיסטיות כמו גם את אלו המופשטות ומובילה הישר לדרך חיים.

במובן זה תרומתו היא בכך שבעבודותיו הוא אינו מפנה אותנו להקשרים היסטוריים המצויים בשפע בהגות היהודית, וגם לא לאלו הפסיכולוגיים המצויים בתרבות היום. לעומת זאת הוא מזמין למחשבה רעננה על מהויות קיומיות, מתוך חיפוש האמת האישית שבתוך המגוון. אפשרותו לפנות אל סוגיית הזמן היהודי הנידונה לעייפה בספרות ובמחקר, מתוך גישה של התחלה, נובעת, לדעתי, מאותה עמדה של חיפוש אמת וכנות אנושית. הקוראים בכתביו יכולים למצוא בהם לא רק ידע עשיר אלא גם דרך פרשנית שאינה מסתפקת בהשגת מידע או בפריסת תמונת עולם פרוזוקסלית או הרמונית, אלא מובילה להמשך המחשבה על המשמעות של לחיות את הזמן היהודי. כך נראה כי ככל שמתגלה החיפוש שלו כהעמקה בשורשי כך הוא גם פותח את האופק של התרוממות אל האינסופי שבאנושי.

הביטוי המובהק לדרך חקירה הפונה בסופו של דבר לאדם ניכר בעיסוק המתמשך שלו בשואה. רוזנסון אינו דן בזיכרון השואה כשלעצמו, או באחריות שלנו כעם אלא עוסק באדם ובתהליכי התמודדותו עם העבר, ההווה והעתיד.¹⁸ מתוך דבריו מבצבצת אותה עמדה כי אין צורך להגיע לסדר של הבנה, אלא המבט צריך לחזור לאישי הניכר ביחס האנושי כלפי מציאות הזמן שניצבת מולנו. ביטוי לכך אני מוצאת כשהוא מתאר שליווה אדם קשיש וגלמוד למחוזות אימת ילדותו בפולין, ונאלץ לפסוק עבורו הלכה אם יוכל לומר קדיש בהעדר מניין.¹⁹ הוא מציין כי נזהר מלהעניק פתרון (הלכתי מעשי), ובמקום זאת היה עמו בכאב הפער בין המציאות ובין מה שהיא עשויה להיות. מסיפור עולה כי הוא העניק לאותו אדם הזדמנות להתבונן על מציאות הזמן מנקודת מבט שיש בה לא רק את ההווה הפונה לכאב העבר ומוגבלות פעולת האדם במציאות אלא את ההווה שפניו

18. בהקשר זה ראוי להזכיר את התייחסותו של רוזנסון לדדישיח המפורסם בין חנה ארדנט וגרשום שלום. הוא מבהיר כי לדעתו הדברים אינם פשוטים ומדגיש כי אין בנליות של הטוב! (ישראל רוזנסון, **בזמן**

היהודי, עמ' 110).

19. ישראל רוזנסון, **בזמן היהודי**, עמ' 84.

אל האינסוף הגלום בעתיד. בדרך שנקט בהעדר יומרה למציאת הפתרון האחד, הציע רוזנסון לאותו אדם לאמץ נקודת מבט אישית וזמנית הנטועה בשורשי העבר ושבה אין צורך לנקוט את הניתוק ביחס למחויבות העבר אך גם לא את הניתוק ממציאות ההווה המלווה בציפייה ואמונה שמתוך הבעיות המונהרות בהווה יבקע בה יום אחד, בעתיד הלא רחוק, גם עבורו המענה ההולם. רוזנסון מציע לאותו ניצול שואה מענה שמאיר את קשרי השותפות בין הזמני והנצחי בחיי האדם היהודי. באותו תיאור של יחס רגיש נחשפת תפיסת הזמן של רוזנסון כדרך חיים. דרך שבה הזמני מקבל את משמעותו מהנצחי, והנצחי מקבל את משמעותו במימושו הזמני.

מעין סיכום

לסיכום, בסיפור זה כמו גם במכלול עיסוקו בזמן, ניכרת אותה צלילית של אמת אנושית שאותה ביקש רוזנסון להעניק לקוראיו באופן שבו הוא בחר לכתוב. גישתו מהווה עדות להיותו של הזמן היהודי כזה שבו החיפוש אחר משמעותו מלווה באחריות אנושית ליצור ולפעול. במקביל ניכרת ביצירתו הצניעות המאפיינת הוגה שהעניק בנדיבותו את שפע ידיעותיו, אך הכיר בכך שתחומי מחשבתו נמצאים במרחב האינסופי של הדיון בקיום היהודי. תרומתו היא בהצטרפות לדרך המחשבה המתמשכת עם גישה של רענונות כנה ומחפשת אמת. רעיונותיו, כפי שהוא עצמו רומז, אינם 'עגלות' שאפשר לסדר, אלא תנועה מגוונת ועשירה המאפשרת להיבטים השונים בקיומנו האנושי לבוא לידי ביטוי, ולהוביל למשמעות אישית וייחודית. רעיונותיו עוסקים אמנם בסוגיות הגדולות של קיומנו, ויחד עם זה כתובים באופן אישי ואנושי. שילוב זה הוא המעניק להם את הכוח הקסום להמשיך ולעורר מחשבות גם אחרי 'הנחת המכחול' של האמן הכותב או אחרי סיום פעולת הקריאה. כמי שכתבה בהדרכתו ועל מחשבתו את עבודת המאסטר שלה שעסקה ב'מוטיבים רגשיים בשנה היהודית', אני מוצאת שרוזנסון מעניק דרך חקירה כמו גם דרך חיים שיש בה עושר רב לצד פשטות כנה. דרך זו מהווה הזמנה להמשך שותפות פרשנית ומשמרת את חידת העיסוק בעבר היהודי המעוררת לשאלות והמובילה לחקירתה בכל פעם מחדש. באופן זה סוגיית הזמן היהודי בכתביו לא מאפשרת ל'אמת' הפילוסופית הטמונה בה להתמוסס למשמעויות מופשטות, הרחוקות ממשמעותם לחיי היומיום ולא לפרטים הקונקרטיים לאבד את מכוונתם השורשית המעניקה לחיי היומיום את פשרם. לעומת זאת רוזנסון מציע דרך לחיות ולחקור, דרך הפתוחה להכיל את אינסוף ייחודיותן של צלליות או בבואות האמת המתאחות אצל האדם החותר לחיות באופן משמעותי את הזמן היהודי הניתן לו על פני האדמה.